

*В.І. Менжулін,
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри Національного університету
«Києво-Могилянська академія»*

ПРО БІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ІСТОРІОГРАФІЇ ФІЛОСОФІЇ: ДОСВІД ДОСЛІДНИКІВ З НАУКМА

Починаючи розвідку з питань біографічного аспекту історико-філософських досліджень, що здійснюються на базі кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА, не можна оминати увагою спадщину її першого завідувача – видатного українського історика філософії Вілена Горського (1931–2007). Він заклав міцні теоретико-методологічні підвалини для розвитку біографічних студій на ниві історії філософії. Про його погляди стосовно біографічного аспекту історико-філософського дослідження ми вже висловлювалися (див., напр.: [21, 367–380]). Однак цілі цієї статті потребують стисло відтворити їх зміст та долучити значну кількість раніше нерозглянутих джерел.

Серед численних праць В.Горського не знайти текстів, які були б присвячені безпосередньо біографістиці. Тимчасом ще 1974 р. деякі його ідеї (висловлені у доповіді [6], виголошеній на методологічному семінарі в Інституті філософії АН СРСР та присвяченій *соціологічному* аспекту історії філософії [33]) стали предметом спеціального обговорення [31] в одній із важливих фахових статей з історико-філософської біографістики [34]. Розгляд праці В.Горського, в якій містилися ці ідеї, а також низки текстів, опублікованих ним вже в пострадянські часи, дає підстави твердити про наявність у нього специфічної та досить плідної позиції щодо співвідношення біографій філософів та історії філософії.

Як відомо, марксизм-ленінізм з його очевидним тяжінням до гегельянського панлогізму, систематично применшував роль особистості як в історії загалом, так і в історії філософії, зокрема. Однак у вже згадуваній доповіді 1974 р. В.Горський висловив низку доволі

оригінальних і продуктивних думок, що засвідчували усвідомлення ним гостроти цієї проблеми і вказували можливі шляхи її розв'язання. Специфіка запропонованого В.Горським бачення «соціологічного аспекту історико-філософського дослідження» полягала в тому, що навіть за умов обов'язкового на той момент визнання тези про принципово партійний, класовий характер філософії «недостатньо обмежитися посиланням на відношення досліджуваного вчення до того чи іншого суспільного класу або філософського табору» і треба також уважно придивитися до низки проміжних ланок, які опосередковують та істотно переломлюють вплив соціальних чинників на погляди того чи іншого мислителя [6, 97–98]. До таких ланок В.Горський залічував не тільки філософські школи або різноманітні змішані групи (скажімо, культурні або політичні рухи), а й особистісні риси філософів, зокрема їх темперамент [6, 104].

Ідеологічну незаангажованість, методологічну виваженість та евристичну перспективність цього підходу підтвердив час. У працях, написаних після 1991 р., В.Горський продовжив реалізацію стратегії, згідно з якою історико-філософське дослідження передбачає єдність загальнофілософського та історично-одиничного, тобто має враховувати всі елементи історико-філософського процесу – від найбільш універсальних (аподейктичних, знеособлених, позачасових) і специфічних (культурних, соціальних та ін.) та аж до найдрібніших (індивідуально-особистісних). Принципово, що жоден із цих елементів не має права забирати на себе геть усю увагу дослідників, адже «абсолютизація історичного начала загрожує втратою єдності, що сполучає філософську розмаїтість», тоді як «абсолютизація філософського начала хибує втратою розмаїття» [7, 6].

Така номотетико-ідіографічна стратегія є властивою *культурологічному* підходу до історії філософії, ствердженням якого В.Горський почав займатися ще у 1980-ті роки (докладніше про цей підхід див., напр.: [10, 6–16]). Приділення уваги таким сингулярним елементам історико-філософського процесу, як біографії філософів, зовсім не суперечить, а навпаки – сприяє реалізації основних завдань цього підходу. Головне – як це робив і сам В.Горський – не вважати ці елементи ключем до розв'язання усіх історико-філософських проблем (див., напр.: [9, 4]) та визнавати, що «лише діалог (а точніше – полілог) різноманітних класифікаційних схем, які вибудовує філософська пам'ять, дає можливість вирішувати завдання історико-філософського пізнання в усій повноті їхньої різноманітності» [7, 7].

Саме розуміння філософії як не лише теоретичної, а й життєвої активності дало змогу В.Горському перетворити історико-філософську діяльність на реалізацію масштабного та довготривалого дослідницького проекту з реконструкції історії вітчизняної філософської культури. Цей підхід створив сприятливі умови для залучення до масиву історико-філософських джерел життєписів святих [35], тобто цілої низки давньоруських текстів, написаних у жанрі агіографії. Навіть за умов дефіциту біографічної інформації як (це було, наприклад, у випадку з автором «Слова про закон і благодать») В.Горський пропонував шукати причини значущості цього тексту не тільки в його безпосередньому змісті, а й у неординарних рисах постаті його творця [10, 75]. А в тих випадках, коли біографічної інформації було більше, В.Горський свідомо вдавався до досить розгорнутих інтелектуально-біографічних реконструкцій. Наприклад, він присвятив спеціальну статтю розгляду особистості іншого вітчизняного мислителя – Г.Сковороди – як «типу українського інтелігента» [10, 127–136]. В історично ближчого до нас видатного представника української філософії (Д.Чижевського) В.Горського дуже привабила висока оцінка методологічного принципу, згідно з яким історик філософії треба «виходити з аналізу «духовного досвіду» кожного мислителя» і намагатися таким чином дійти до розуміння його «головної філософської інтуїції» [Цит. за: 10, 147].

Аналізуючи постать і спадщину В.Зеньковського, В.Горський дійшов висновку, що той присвятив своє життя обґрунтуванню «ідеалу «симфонії», головний сенс якого «полягає у вільному сполученні двох різних начал, в їх єдності без придушення одного іншим». Сам цей творчий виплид «філософа на межі» робить його позицію актуальною для нас і понині» [10, 227]. Є чимало підстав сказати про самого В.Горського щось дуже схоже. Зокрема, позицію, яку він займав у питанні щодо ролі особистісних та надособистісних аспектів в історії філософії, можна розглядати як своєрідне поєднання сучасної української філософії та вітчизняного філософського минулого. Глибока повага до філософа-творця споріднює В.Горського з багатьма вітчизняними класиками, зокрема з О.Гіляровим, який ратував за «необхідність розвитку філософії через призму особистості філософа» та «індивідуалізацію історико-філософського процесу» [Див.: 29, 93]. Чимало прикладів методологічно обґрунтованого і евристично плідного введення індивідуально-біографічних сюжетів у тканину історико-філософських розвідок можна знайти й у працях сучасних

українських дослідників, зокрема й учнів та колег В.Горського з кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА. Підтвердити це може, наприклад, короткий огляд тематики та змісту статей, опублікованих у двох періодичних наукових виданнях кафедри – у «Наукових записках» (виходить з 1996 р.) і «Магістеріумі» (з 1999 р.).

Методологічно важливою є стаття І.Лисого [19], в якій було обґрунтовано невід’ємну приналежність такого феномена, як філософське *життя*, до компетенції історико-філософської науки. Підтримуючи «актуальність наголошуваного В.Горським «культурологічного» бачення філософії та її історії», автор цієї статті показує, що історики філософії не зобов’язані «замикатися на динаміці філософських ідей, поглядів, систем». Натомість вони можуть спрямовувати «увагу на вивчення філософсько-культурних процесів та актів як у їхніх історичних, так і в особистісних вимірах» [19, 22]. Як слушно зазначає І.Лисий, залучення проблем історії філософської культури до сфери наукових інтересів істориків філософії дає змогу поставити в центр уваги «неповторну індивідуальність, котра життєдіє в полі філософської духовності», і тим самим подолати «знеособленість традиційної репрезентації філософського процесу в його історичному зрізі» [19, 25].

Чимало методологічно значущих положень та конкретних філософсько-біографічних розвідок можна знайти й у статтях теперішнього керівника кафедри – М.Ткачук. У біографічному нарисі, присвяченому самому В.Горському [36], вона, зокрема, зазначила, що досвід, набутий ним ще за радянських часів, з набуттям Україною незалежності «неабияк сприяв поступовій переорієнтації української історико-філософської науки від натуралізації до гуманізації, перенесенню центру її уваги на особистісний вимір філософії та її історії» [26, 92]. У полі дослідницької уваги М.Ткачук неодноразово опинялися й біографії інших вітчизняних філософів. Наприклад, 1998 р. вона вперше опублікувала низку важливих матеріалів щодо біографії В.Зеньковського, які до того пилилися в архівах [16], а також присвятила київському періоду творчості цього мислителя окрему статтю, в якій переконливо показала, що витoki історико-філософських і філософсько-педагогічних розвідок, здійснених ним у післяреволюційні часи, насправді слід шукати в його діяльності в дореволюційному Києві (коли, як помилково прийнято вважати, Зеньковський цікавився виключно психологією) [27]. Залучення до наукового обігу низки архівних джерел, що стосуються біографії

С.Гогоцького, допомогло М.Ткачук подолати низку ідеологічних штампів, що панували за радянських часів, у зв'язку із постаттю та філософською спадщиною цього видатного представника київської філософської школи дожовтневої доби [28].

Інтелектуальний портрет видатного київського філософа та історика філософії першої третини ХХ ст. П.Кудрявцева стає значно повнішим і точнішим завдяки здійсненому М.Ткачук (у співавторстві з Л.Пастушенко) аналізу матеріалів (опублікованих ними вперше), пов'язаних з його арештом за часів сталінських репресій [25]. В іншій статті Л.Пастушенко, присвяченій основним напрямам творчості П.Кудрявцева [24], завдяки широкому застосуванню різноманітних прийомів інтертекстуального та дискурсивного аналізу (які дають змогу розікннути межі його окремих текстів і жанрів, в яких він працював) перед читачем відкривається надзвичайно насичена інтелектуальна біографія цього представника київської духовно-академічної філософії, в якій знайшлося місце не лише для історико-філософських студій, а й для творів з релігійно-філософської та літературознавчої тематики. Застосування подібної методики, а також активне залучення різноманітної біографічної інформації дало змогу іншим моголянським авторам створити доволі виразні і багатопланові інтелектуально-біографічні портрети таких відомих філософів дореволюційної доби, як С.Трубецької [2] та В.Екземплярський [11; 12]. У статті, присвяченій постаті та філософським поглядам Л.Лопатіна, здійснено спробу подолати поширену практику, коли «поза увагою залишається цілісна картина його життя і творчого шляху» і не помічається той факт, що «філософування Лопатіна було нерозривно пов'язане з його життям, а його погляди стали результатом не лише розумової діяльності, а й глибоко особистісних переживань мислителя» [13, 72].

На сторінках «Наукових записок» і «Магістеріуму» неодноразово постає й постать Г.Сковороди. Абсолютно не дивно, що в поле зору дослідників, як і в розглянутому нами тексті В.Горського, нерідко потрапляє і його абсолютно екстраординарна біографія, яка стає приводом для різноманітних міркувань та узагальнень, зокрема й стосовно долі Києво-Моголянської академії чи навіть України загалом (див., напр.: [14; 30]). Низку статей присвячено різним періодам і аспектам інтелектуальної біографії такого впливового українського філософа та історика філософії, як Д.Чижевський [3; 4]. У статтях іншої авторки можна знайти багато матеріалів щодо

біографії В.Юринця та специфіки доби, за якої він жив (див., напр.: [32]). Біографічні аспекти діяльності П.Юркевича відіграють значну роль у контексті визначення його місії та статусу в рамках української філософської культури у статті ще однієї дослідниці [18].

Із погляду методології історико-філософської біографістики цікавим є певний паралелізм між тим, як філософ презентує особистий світогляд і свої уявлення про філософію, помітила одна з авторок, аналізуючи з автобіографічний нарис С.Франка: «У своїх спогадах С.Франк не стільки характеризує свій світогляд, скільки оповідає, яким він не є і що він заперечує; так само у своїх роздумах про сутність філософії мислитель частіше вдається до негативних визначень» [20, 40].

Зрозуміло, такого роду паралелі (між психобіографічними рисами філософа та власне його філософією) мають проводитися дуже обережно – не з метою однозначного каузального пояснення філософських поглядів нефілософськими чинниками, а виключно заради прояснення контексту, в якому перші формувалися. Критику різних варіантів психологічного (або ширше – біографічного) редукціонізму можна знайти в кількох статтях автора цих рядків (див., напр.: [23]). Крім того, останній присвятив низку статей тому, як оцінювалася та переоцінювалася роль біографічного аспекту в історії філософії, а також розроблялися, перероблялися і застосовувалися специфічні принципи та методики біографічного письма у спадщині багатьох філософів та істориків філософії, зокрема Х.Арендт, О.Лосєва, А.Гулиги, К.Ясперса [37].

Спираючись на матеріали, викладені у цих статтях, їх автор згодом випустив монографію [21] та захистив докторську дисертацію. Її було присвячено безпосередньо біографічному підходу в історико-філософському пізнанні. У максимально узагальненому вигляді результати цих досліджень було викладено у формі окремої статті, що теж з'явилася на сторінках «Наукових записок» [22]. Однак ці напрацювання, сподіваємося, є лише прелюдією до нових – масштабніших та глибших – досліджень на ниві історико-філософської біографістики. Сподіваємося також, що збірник наукових праць, присвячених науковій спадщині *та постаті* Вілена Горського, підготовлений та нещодавно виданий зусиллями його колег з НаУКМА [5], є далеко не останнім кроком у напрямку вивчення біографії і спадщини цього видатного вітчизняного історика філософії.

1. *Азархін В.А., Горський В.С.* Коперник. Бруно. Галілей. – К.: Наук. думка, 1974. – 199 с.
2. *Березюк Н.В.* Сергій Трубецькой: історико-філософський аспект творчості // Наукові записки. Т. 76, Філософія та релігієзнавство. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2008. – С. 62–68.
3. *Валявко І.В.* До інтелектуальної біографії Дмитра Чижевського: галльський (1932–1945) та марбурзький (1945–1949) періоди // Магістеріум. Вип. 23, Історико-філософські студії. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 70–77.
4. *Валявко І.В.* До інтелектуальної біографії Дмитра Чижевського: празький період (1924–1932) // Наукові записки. Т. 25, Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 83–88.
5. Вілен Горський: дотики, смисли, споглядання. – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – 387 с.
6. *Горський В.С.* Социологический аспект истории философии // Проблемы методологии историко-философского исследования (Институт философии АН СССР. Отдел истории философии стран Западной Америки и Африки), Вип. 1. – М., 1974. – С. 92–111.
7. *Горський В.С.* До питання про ідентичність історії філософії як науки // Наукові записки. Т. 25, Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 3–7.
8. *Горський В.С.* Святі Київської Русі. – К.: Абрис, 1994. – 176 с.
9. *Горський В.С.* Структура простору історико-філософського дослідження // Наукові записки. Т. 37, Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2005. – С. 3–9.
10. *Горський В.С.* Філософія в українській культурі: (методологія та історія). – Філософські нариси. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
11. *Грищенко В.Л.* В. Екземплярський у релігійно-філософському житті Києва початку 20 ст. // Наукові записки. Т. 8, Філософія. Право. – К.: КМ «Academia», 1999. – С. 42–50.
12. *Грищенко В.Л.* Основні напрямки релігійно-філософської творчості В.Екземплярського // Наукові записки. Т. 20, Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – С. 69–76.
13. *Жерибор О.І.* Лев Лопатін: віхи академічної діяльності // Наукові записки. Т. 128, Філософія та релігієзнавство. – К.: [ВПЦ НаУКМА], 2012. – С. 72–83.
14. *Завгородній Ю.Ю.* Григорій Сковорода і відроджена Києво-Могилянська академія: до питання духовного зв'язку // Наукові записки. Т. 22, ч. 1, Гуманітарні науки. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – С. 74–78.

15. *Завійська М.В.* Історія філософії на перетині індивідуального та універсального: проект Карла Ясперса // Наукові записки. Т. 128, Філософія та релігієзнавство. – К.: [ВПЦ НАУКМА], 2012. – С. 46–53.
16. З киявських архівів: В.В. Зеньковський і університет св. Володимира // *Магістеріум*. Вип. 1, Історико-філософські студії. – К.: Stylos, 1998. – С. 112–122.
17. Інтерв'ю з Віленом Сергійовичем Горським // Наукові записки. Т. 20. Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – С. 96–102.
18. *Кузьміна С.Л.* Творчість П.Д. Юркевича в контексті української філософської культури // Наукові записки. Т. 20. Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – С. 64–69.
19. *Лисий І.Я.* Філософське життя як проблема історії філософської культури // Наукові записки. Т. 8, Філософія. Право. – К.: КМ «Academia», 1999. – С. 22–27.
20. *Мащенко Е.І.* Семен Франк про суспільність і призначення філософії // Наукові записки. Т. 50, Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2006. – С. 39–44.
21. *Менжулін В.І.* Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні: моногр. – К.: НАУКМА; Аграр Медіа Груп, 2010. – 455 с.
22. *Менжулін В.І.* Історико-філософська біографістика: провідні тенденції та віхи становлення // Наукові записки. Т. 115. Філософія та релігієзнавство. – К.: [ВПЦ НАУКМА], 2011. – С. 18–25.
23. *Менжулін В.І.* Психобіографічне підґрунтя психоаналітичних відкриттів та поняття «творчої хвороби» // Наукові записки. Т. 76, Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 11–18.
24. *Пастушенко Л.А.* Петро Кудрявцев: основні напрямки творчості // Наукові записки. Т. 89, Філософія та релігієзнавство. – К.: Пульсари, 2009. – С. 60–66.
25. *Ткачук М.Л., Пастушенко Л.А.* До життєпису Петра Кудрявцева: із матеріалів слідчої справи 1938–1939 років // *Магістеріум*. Вип. 47, Історико-філософські студії. – К., 2012. – С. 68–101.
26. *Ткачук М.Л.* Вілен Горський: вчений, педагог, особистість // Наукові записки. Т. 20. Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – С. 91–94.
27. *Ткачук М.Л.* Київський період творчості В.В. Зеньковського // *Магістеріум*. Вип. 1, Історико-філософські студії. – К.: Stylos, 1998. – С. 28–37.
28. *Ткачук М.Л.* Сильвестр Гогоцький: матеріали до життєпису // Наукові записки. Т. 89. Філософія та релігієзнавство. – К.: Пульсари, 2009. – С. 41–48.

29. *Ткачук М.Л.* Філософія світла і радості: Олексій Гіляров. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1997. – 184 с.
30. *Фізер І.* Поняття самопізнання у Сковороди і Сократа: компаративне дослідження // Наукові записки. Т. 1, Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 1996. – С. 49–54.
31. *Шахматов В.М.* К вопросу о биографическом аспекте в историко-философских исследованиях // История философии и марксизм (Вопросы методологии историко-философской науки). – М.: Мысль, 1979. – С. 161–180.
32. *Юринець Я.І.* Володимир Юринець: роки студентства у Львівському університеті // Магістеріум. Вип. 39, Історико-філософські студії. – К., 2010. – С. 86–90.
33. Соціологічному аспекту історії філософії була присвячена й докторська дисертація Горського (1978 р.).
34. 1974 р. було також опубліковано науково-популярна книжка, написану Горським у співавторстві з В.Азархіним і присвячену долям трьох видатних мислителів доби Відродження: [1].
35. Святим Київської Русі присвячено окрему працю Горського: [8].
36. Чимало значущої інформації автобіографічного характеру міститься й у інтерв'ю із самим В.С. Горським, опублікованому в тому самому томі «Наукових записок» [17].
37. Історико-філософській концепції цього мислителя присвячено також статтю [15], авторка якої робить особливий наголос на тому, яке велике значення надавав Ясперс особистісним, індивідуальним аспектам філософування.

Менжулін В.І. Про біографічний аспект історіографії філософії: досвід дослідників з НАУКМА.

У статті викладено погляди відомого українського історика філософії, першого завідувача кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» Вілена Сергійовича Горського (1931–2007) на роль біографічного аспекту історико-філософського дослідження. Проаналізовано низку значущих праць, що належать до різних періодів його наукової діяльності. Автор розкриває послідовність та плідність ідей Горського та наочно демонструє, що активне залучення індивідуально-біографічних компонентів до тканини історико-філософських розвідок властиве багатьом учням та колегам В. С. Горського.

Ключові слова: Вілен Горський, НАУКМА, методологія, історія філософії, біографія філософа.

Менжулин В.И. Про биографический аспект историографии философии: опыт исследователей НаУКМА.

В статье изложены взгляды известного украинского историка философии, первого заведующего кафедры философии и религиоведения Национального университета «Киево-Могилянская академия» Вилена Сергеевича Горского (1931–2007) о роли биографического аспекта историко-философского исследования. Проанализирован ряд важных работ, относящихся к разным периодам его научной деятельности. Автор раскрывает последовательность и плодотворность идей Горского и наглядно демонстрирует, что активное вовлечение индивидуально-биографических компонентов в ткань историко-философских поисков характерно для многих учеников и коллег В.С. Горского.

Ключевые слова: Вилен Горский, НаУКМА, методология, история философии, биография философа.

Menzhulin V. On biographical aspect within the historiography of philosophy: NaUKMA faculties' experience.

The article contains a reconstruction of Vilen Horsky's (the prominent Ukrainian historian of philosophy, the first chair of Philosophy and Religion Department at the National University of «Kyiv-Mohyla Academy») views on the role of the biographical aspect of the historiography of philosophy. For this purpose the author analyses some significant works of the different periods of Horsky's academic career. He argues for consistency and usefulness of Horsky's ideas. He also clearly demonstrates that active involvement of individual and biographical components into the researches on the history of philosophy is common for many Horsky's students and colleagues from his Department.

Key words: Vilen Horsky, NaUKMA, methodology, historiography of philosophy, biography of philosopher.